

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Кваліфікаційна робота
з теми: **«ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ»**

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
PO1-M23z групи

спеціальності 013 Початкова освіта

Кініщук Юлія Іванівна

Керівник: **Мартіна О.В.,**

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії та методик

початкової освіти

Рецензент: **Гордійчук М.С.,**

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та методик

дошкільної освіти

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	9
1.1. Дослідження екологічної поведінки особистості в науковій теорії.....	9
1.2. Основні детермінанти екологічної поведінки молодших школярів.....	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	33
2.1. Методика формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури.....	33
2.2. Організація та аналіз результатів експериментально-дослідної роботи.....	50
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Екологічні проблеми сьогодення набули глобального характеру, досить гостро вони відчуються і в Україні. Вирішення таких проблем відбувається на різних рівнях – державно-політичному, економічному, науково-технічному, культурно-освітньому. Вагомим у цьому зв'язку постає саме культурно-освітній чинник, адже основні причини екологічної загрози пов'язуються з антропоцентричною свідомістю людей, з їхнім переважно споживацьким ставленням до природи, стилем діяльності, поведінки в довкіллі [9, с. 90].

Формування основ екологічної культури, засвоєння моральних і духовних цінностей починається з дитинства. Протягом навчання в початковій школі дитина набуває вмінь керувати власною поведінкою. Молодший шкільний вік вважається сенситивним періодом для екологічного виховання дітей, ідентифікації себе, як невід'ємної частини природи, усвідомленням власної ролі у збереженні її цілісності [8, с. 43]. Тому потенційні можливості початкової школи у формуванні екологічної поведінки учнів є вагомими.

Українська народна культура та етнопедагогіка мають значний виховний потенціал. Українському етносу притаманний унікальний історико-культурний досвід взаємодії з природою, в основі якої лежить обожнення й одухотворення живої та неживої природи, характерне, насамперед, для міфологічної свідомості. Саме такий підхід до формування у зростаючої особистості моделі поведінки у довкіллі ще недостатньо застосовується в освітньому процесі початкової школи.

У сучасних міжнародних документах екологічне виховання розглядається як «складник освіти сталого розвитку. У них відображено й ідеї застосовування зразків і досягнень етнічних культур в екологічному вихованні» [4, с. 12]. На необхідності врахування національних та регіональних умов в освітньому процесі, формуванні системи цінностей та

екологічного способу життя, відповідальної життєвої позиції і поведінки, збереженні традиційних знань наголошується у «Стратегії ЄЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку» [23, с. 11]. Питання екологічного виховання також були предметом обговорення й на Всесвітній конференції ЮНЕСКО з освіти для сталого розвитку [12, с. 98]. Підсумком конференції стала Боннська декларація, яка задає новий освітній напрям, що забезпечує вміння пошуку рішень і спирається на методи й знання, укорінені в місцевих культурах.

Про важливість збереження і передачі наступним поколінням нематеріальної культурної спадщини йдеться у загальній декларації ЮНЕСКО «Про культурне різноманіття» [17, с. 75]. У документі наголошується на необхідності «зберігати, популяризувати і передавати майбутнім поколінням культурну спадщину в усіх її формах, що відображають досвід і сподівання людства, створюючи тим самим сприятливе середовище для творчості в усій її різноманітності, заохочуючи справжній діалог між культурами» [7, с. 65].

Різні аспекти екологічного виховання розкриті у «Концепції екологічної освіти України», де серед найголовніших завдань проголошено формування екологічної культури всіх верств населення, одним із засобів якого є «відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи» [19, с. 76]. «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів закладів загальної середньої освіти» серед системи загальнокультурних і громадянських цінностей виділяють ціннісне ставлення до природи, розкривають його суть та специфічні вікові особливості, тематику виховних заходів відповідно віку [45, с. 31]. Державний стандарт початкової загальної освіти серед ключових компетентностей, якими мають оволодіти учні нової української школи, виокремлює екологічну компетентність. Визначаючи мету освіти, Закон України «Про освіту» наголошує на потребі «збагачення культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля

забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [27, с. 45].

Теоретико-методологічні проблеми виховання, екологічного зокрема, досліджуються у працях І. Беха, Г. Білявського, А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної. Теоретичним і методичним аспектам екологічного виховання учнів, формуванню культури екологічної поведінки, екологізації освітнього простору, екологічної компетентності, різним аспектам поведінки в довкіллі присвячено наукові доробки В. Вербицького, О. Колонькової, О. Пруцакової, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт. Науковцями виокремлено різні типи поведінки у довкіллі, представлено їхні характеристики. Екологічне виховання учнів початкових класів є предметом вивчення В. Мінаєвої, Г. Пустовіта, Л. Сімонової, Г. Тарасенко, І. Цветкової та інших науковців. Питання підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання школярів розкрито в дослідженнях С. Совгіри, Г. Тарасенко.

Основи виховання школярів засобами української народної культури висвітлено у дослідженнях М. Драгоманова, О. Духновича, М. Костомарова, П. Куліша, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Серед сучасних дослідників зазначеної проблеми виокремимо О. Вишневського, Л. Гуцан, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Тиценка, К. Чорну.

Різними аспектами етнографічних досліджень присвятили свої фундаментальні праці Л. Артюх, В. Борисенко, Ф. Вовк, О. Воропай, В. Гнатюк, Я. Головацький, Марко Грушевський, С. Килимник, М. Костомаров, О. Курочкін, О. Пошивайло, С. Сегеда, Г. Скрипник, С. Творун, П. Чубинський. Проте етнопедагогічний матеріал, культурні традиції взаємодії з природою і споживання її ресурсів ще недостатньо опрацьовано саме вченими-педагогами, не адаптовано для учнів початкових класів і не отримали належного місця у змісті початкової освіти та у виховній роботі школи.

Аналіз стану досліджуваної проблеми дозволив виявити суперечності між необхідністю ефективного екологічного виховання учнів початкових

класів та недосконалістю теоретико-методичних засад вирішення проблеми; значним потенціалом української етнічної культури для формування екологічної поведінки на основі ціннісного ставлення до природи і нестачею відповідних методик у педагогічній практиці початкової школи.

Актуальність проблеми формування екологічної поведінки учнів початкової школи, її недостатня розробленість та виявлені суперечності зумовили вибір теми дослідження – **«Формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури»**.

Мета дослідження: на основі аналізу наукових джерел з проблеми формування екологічної поведінки учнів початкових класів теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Шляхом аналізу філософських і психолого-педагогічних джерел із проблеми дослідження визначити сутність поняття «екологічна поведінка молодших школярів».

2. Визначити і схарактеризувати детермінанти екологічної поведінки молодших школярів.

3. Визначити компоненти, критерії, показники та типи екологічної поведінки молодших школярів.

4. Теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури.

Об'єкт дослідження – процес формування екологічної поведінки молодших школярів.

Предмет дослідження – методика формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури.

Гіпотеза дослідження – рівень сформованості екологічної поведінки молодших школярів підвищиться за умови:

а) соціальних замовлень і змін у характері екологічної поведінки громадян у контексті загострення в Україні екологічних проблем та вирішення відповідних завдань в освітньому середовищі;

б) ефективного екологічного виховання учнів початкових класів та теоретико-методичних засад вирішення проблеми;

в) значного підвищення потенціалу української етнічної культури для формування екологічної поведінки на основі ціннісного ставлення до природи й відповідних методик у педагогічній практиці початкової школи.

Для досягнення мети та виконання поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – вивчення й аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури, порівняльний аналіз і синтез, структурування, класифікація, узагальнення науково-теоретичних і практичних результатів; *емпіричні* – спостереження за освітнім процесом у початковій школі, опитування, тестування, бесіди з учителями початкових класів і молодшими школярами; педагогічний експеримент.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у визначенні теоретичних засад формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури, розкритті сутності, змісту та структури поняття «екологічна поведінка молодших школярів», обґрунтуванні формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури.

Практичне застосування. Сформульовані в дослідженні положення й висновки можуть бути використані в закладах загальної середньої освіти під час проходження педагогічної практики здобувачів вищої освіти.

Експериментальна база дослідження. Експериментальну роботу проводили серед учнів початкових класів Великокучурівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів імені В. Бузенка Великокучурівської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Участь у науково-практичних студентських конференціях; публікація тез доповідей у збірнику матеріалів наукових досліджень студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Апробація матеріалів наукового дослідження частково впроваджувалася під час проходження педагогічної практики.

Звіт про стан виконання дипломної роботи заслуховувався на засіданні кафедри теорії та методик початкової освіти.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

У дипломному дослідженні запропоновано підхід до вирішення актуальної проблеми – формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури. Отримані результати дослідження засвідчили ефективність досягнення мети, вирішення поставлених завдань та дали підстави для формулювання таких висновків:

1. У результаті аналізу філософських, психологічних та педагогічних джерел виявлено два основні підходи до проблеми формування поведінки. У першому випадку цей процес обґрунтовується з переважанням значущості зовнішніх чинників, у другому – внутрішніх. Авторське розуміння екологічної поведінки враховує обидва підходи з переважанням зовнішнього згідно вікових особливостей учнів початкових класів. Так, під екологічною поведінкою молодших школярів розуміємо безпосередній або опосередкований процес взаємодії дітей 6–10-літнього віку з природними системами, об'єктами й ресурсами, що обумовлюються внутрішніми і зовнішніми детермінантами, піддаються спостереженню і проявляються в діях, вчинках, висловлюваннях та емоціях.

2. Визначено і схарактеризовано детермінанти екологічної поведінки учнів початкових класів: первинні (діють безпосередньо в момент поведінкового акту) та вторинні (відтерміновані у часі). У свою чергу, первинні детермінанти, залежно від чинників, що їх зумовили, об'єднуються у внутрішні (стимули особистісно згенеровані) та зовнішні (стимули надходять з навколишнього середовища). До внутрішніх віднесено: відчуття, мислення та волю, до зовнішніх: керування, зразок для наслідування, пасивний соціальний контроль. Вторинні детермінанти характеризуються відтермінованістю у часі, серед них виділяємо власний досвід особистості, систему цінностей особистості і її життєву позицію.

3. У дослідженні також визначено структурні компоненти екологічної поведінки учнів початкових класів, а саме: когнітивний (що полягає в

уявленнях молодших школярів про довкілля та розумінні наслідків діяльності людини), емоційно-ціннісний (емоційне суб'єкт-суб'єктне ставлення до природи, що відображається в емоціях, почуттях, викликаних об'єктами довкілля), поведінково-діяльнісний (здатність особистості до регуляції власної поведінки в довкіллі, використання наявних знань під час безпосередньої чи опосередкованої взаємодії з навколишнім середовищем).

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії та показники екологічної поведінки молодших школярів, а саме: рівень знань про довкілля і способи поведінки в довкіллі (знання учнів про природу та необхідність економного споживання ресурсів; знання норм і правил поведінки у довкіллі та побуті; знання українських традицій збереження і відновлення природи, фольклору, що стосується природних об'єктів, народних екологічних табу); ціннісне ставлення до природи (емоційне суб'єкт-суб'єктне ставлення до рослинного і тваринного світу, проблем довкілля, зацікавленість екологічною тематикою); практичні навички екологічної поведінки (навички діяльності в довкіллі, що передбачають наявність в учнів початкових класів певного досвіду та дотримання ними норм і правил екологічної поведінки в природі і побуті, ресурсозбереження з відповідною мотивацією).

Ураховуючи рівні сформованості компонентів, схарактеризовано типи екологічної поведінки учнів початкових класів: екологічно доцільний, екологічно ситуативний, екологічно індіферентний, екологічно деструктивний.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили найбільше поширення екологічно індіферентного (37,36 %) та екологічно ситуативного типів поведінки (31,03 %). Екологічно деструктивний тип характерний для 20,69 % респондентів, а екологічно доцільний – для 10,92 % учнів. Тож, саме екологічно доцільний тип характеризується найменшим показником.

4. Теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено методику формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури. Українська етнічна культура і її педагогічний потенціал у дослідженні розглядались і виокремлювались саме з метою екологічного виховання школярів, впливу на формування екологічної поведінки молодших школярів. Тож, серед різноманіття складників етнічної культури виокремлено найефективніші саме для молодшого шкільного віку давні народні вірування (міфологія, повір'я), український дитячий фольклор, народні звичаї, святково-обрядова культура, українське народне декоративно-прикладне мистецтво.

Отже, здобуті результати педагогічного експерименту засвідчили зв'язок між типами екологічної поведінки учнів початкових класів та ефективністю впровадженої методики формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури.

Проведене дипломне дослідження не вичерпує всіх аспектів вирішення проблеми формування екологічної поведінки учнів початкових класів та інтеграції української етнічної культури в освітній процес. Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробленні експериментальної методики підготовки майбутніх вчителів до формування екологічної поведінки молодших школярів засобами української етнічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва Т.М. Екологічна компетентність у системі ціннісних орієнтацій молодших школярів. *Педагогічна освіта*. 2020. № 7. С. 18-24.
2. Алієва Н.В. Вплив етнічної культури на формування екологічної свідомості у молодших школярів. *Етнопедagogіка в сучасній освіті*. 2019. № 4. С. 45-52.
3. Андрощук І. Інноваційні методики підготовки майбутніх вчителів трудового навчання та технологій до педагогічної взаємодії у професійній діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2017. № 16. С. 86-92.
4. Андрощук І.В., Андрощук І.П. Методика виховної роботи : навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 320 с.
5. Бабенко Л.І. Традиції української етнокультури у вихованні екологічної поведінки. *Освіта і наука*. 2021. № 6. С. 12-18.
6. Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Мартиненко В.О. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : моногр. Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Пед. думка, 2014. 346 с.
7. Безвершук Т.А. Екологічне виховання у школі: практичні аспекти. *Освіта України*. 2018. № 12. С. 14-19.
8. Бойко Т.І. Методика екологічного виховання молодших школярів у позаурочний час. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 6. С. 132-137.
9. Бондаренко В.В. Цілеспрямоване використання в урочній та позаурочній діяльності інтерактивних технологій. *Калейдоскоп: Збірник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань: Візаві, 2018. Вип. 10. С. 10-22.
10. Бондаренко В.В. Формування соціально-комунікативної активності молодших школярів у взаємодії урочної та позаурочної діяльності :

- Дис. ... канд. пед. наук (доктора філософії): 13.00.07 – теорія і методика виховання. Умань, 2019. 342 с.
- 11.Васильєва О.А. Роль українського фольклору у формуванні екологічної культури дітей. *Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2018. Вип. 15. С. 25-30.
 - 12.Ващенко О.М., Волинець К.І., Кравченко Т.В. Оздоровче виховання молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи : метод. посіб. / за заг. ред. О.М. Докукіної. Харків: Ранок, 2015. 96 с.
 - 13.Вишневська Н.О. Екологічна освіта у контексті етнопедагогіки. *Науковий вісник Уманського державного педагогічного університету*. 2019. № 3. С. 30-36.
 - 14.Веретенко І.В. Формування екологічної свідомості молодших школярів засобами інтегрованого навчання. *Науковий вісник МДУ*. 2019. № 9. С. 21-27.
 - 15.Воронова Л.М. Використання етнокультурних матеріалів у формуванні екологічного мислення. *Освітні інновації*. 2020. № 5. С. 35-40.
 - 16.Гаврилюк О. Диференціація як одна з форм інтерактивного навчання. *Початкова освіта*. 2015. № 22. С. 4-10.
 - 17.Гаврилюк С.І. Екологічне виховання учнів у контексті Нової української школи. *Освітній процес*. 2021. № 7. С. 18-24.
 - 18.Горобець І.В. Формування екологічної культури засобами українського народного мистецтва. *Вісник педагогічної науки*. 2020. № 5. С. 14-20.
 - 19.Глущенко О.В. Використання етнографічного матеріалу для екологічного виховання. *Вісник педагогіки*. 2019. № 4. С. 46-52.
 - 20.Голуб В.Є. Етнокультурна компетентність як основа екологічного виховання. *Освіта України*. 2020. № 3. С. 12-18.
 - 21.Голюк О. Методичні аспекти розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку. *Трансформації в сучасному суспільстві: гуманітарні аспекти : монографія*. Ополе: Академія управління та адміністрування в Ополе, 2017. С. 223-229.

22. Демченко О.П. Виховні положення в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи : монографія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 446 с.
23. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/pro>
24. Дубенко А.І. Педагогічні умови формування екологічної культури у дітей. *Науковий вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2019. № 14. С. 38-45.
25. Дяченко О.А. Етнокультурна спадщина у вихованні екологічного мислення молодших школярів. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2018. № 10. С. 68-72.
26. Жданова Л.І. Формування екологічного мислення молодших школярів засобами української культури. *Вісник педагогіки та психології*. 2020. № 5. С. 15-21.
27. Захарченко К.М. Етнопедагогічні основи екологічного виховання в початковій школі. *Освітній простір України*. 2019. № 6. С. 23-28.
28. Зубенко А.С. Інтеграція етнокультурних елементів в екологічну освіту школярів. *Освітній простір України*. 2021. № 4. С. 23-29.
29. Іванченко М.В. Використання фольклорних традицій для екологічного виховання. *Наукові дослідження*. 2018. № 2. С. 31-37.
30. Канішевська Л., Сухопара І. Формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика : монографія. Київ: Компрінт, 2017. 403 с.
31. Клименко О.В. Використання української пісенної традиції для екологічного виховання. *Науковий вісник НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2019. № 8. С. 31-37.
32. Коберник О.М. Формування навчально-пізнавальної активності студентів у процесі застосування технології проблемного навчання. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2015. Вип. 1. С. 72-82.

- 33.Ковальова Л.П. Використання етнічної спадщини для формування екологічної поведінки молодших школярів. *Освіта і культура*. 2020. № 8. С. 19-24.
- 34.Колишкіна А.П. Практика формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2017. № 1 (35). С. 77-82.
- 35.Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20srednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>
- 36.Концепція початкової освіти / О.Я. Савченко, Н.М. Бібік, В.О. Мартиненко та ін. *Початкова школа*. 2016. № 6. С. 1-4.
- 37.Копелюк С. Формування комунікативної компетентності учнів початкової школи на уроках літературного читання. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12-13. С. 163-165.
- 38.Корсун І.О. Формування екологічної компетентності у дітей молодшого шкільного віку. *Педагогіка XXI століття*. 2019. № 5. С. 44-50.
- 39.Костенко В.С. Інтегровані уроки як засіб екологічного виховання. *Методичний вісник*. 2018. № 11. С. 26-31.
- 40.Кравченко Н.А. Роль етнічної культури в екологічному вихованні. *Науковий журнал «Освіта і суспільство»*. 2021. № 3. С. 28-34.
- 41.Лазаренко Н.І. Культура мовлення як невід'ємна складова ключових компетентностей сучасного педагога. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2016. Вип. 23. С. 36-42.
- 42.Лазаренко Н., Хіля А., Коломієць А. Формування дітей з функціональними обмеженнями системи знань сенсожиттєвого характеру за допомогою арт-терапії. *Освіта осіб з особливими потребами*. 2017. Вип. 3. С. 124-156.

- 43.Лисенко Т.М. Етнопедагогіка у контексті екологічної освіти молодших школярів. *Початкова школа і сучасність*. 2020. № 9. С. 27-33.
- 44.Левченко Т.М. Інноваційні підходи до формування екологічної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2019. № 9. С. 48-53.
- 45.Лещенко С.В. Традиційні українські звичаї як основа екологічного виховання. *Вісник освіти України*. 2020. № 4. С. 22-27.
- 46.Марущак О.М. Формування комунікативної компетентності молодших школярів за допомогою дитячої періодики : методичні рекомендації. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 134 с.
- 47.Матвійчук Г.В. Етнопедагогічні засади формування екологічної поведінки. *Освітній вісник*. 2018. № 7. С. 30-35.
- 48.Микитюк О.І. Інтерактивні методи екологічного виховання молодших школярів. *Науковий вісник УДУ*. 2019. № 8. С. 37-43.
- 49.Міщенко О.Ю. Використання українських народних традицій в екологічному вихованні дітей. *Освіта України*. 2021. № 6. С. 15-20.
- 50.Методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України на 2017–2018 навчальний рік. URL: [https:// osvita.ua / законодавство /Ser_osv /56880/](https://osvita.ua/zakodavstvo/Ser_osv/56880/)
- 51.Новак М. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності молодших школярів. *Початкова школа*. 2014. № 2. С. 56-58.
- 52.Олійник В.І. Етнографічний підхід у формуванні екологічної культури. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2019. № 8. С. 22-27.
- 53.Петрова Г.М. Педагогічні аспекти формування екологічної свідомості. *Вісник сучасної освіти*. 2020. № 10. С. 12-18.
- 54.Поліщук В.М. Молодший шкільний вік як життєвий феномен. *Початкова школа*. 2015. № 6. С. 1-6.
- 55.Пономаренко С.В. Формування екологічної свідомості учнів через використання народних казок. *Екологія і освіта*. 2021. № 3. С. 18-24.

- 56.Савченко М.В. Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / ДВНЗ «Донбас. держ. пед. ун-т». Слов'янськ, 2014. 243 с.
- 57.Савченко І.А. Використання казок для формування екологічної поведінки. *Науковий часопис*. 2018. № 3. С. 45-51.
- 58.Сидоренко В.В. Концептуальні засади Нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист*. 2018. № 5. С. 21-25.
- 59.Сидоренко Н.О. Формування екологічної компетентності у школярів засобами української культури. *Педагогічна майстерність*. 2020. № 9. С. 18-23.
- 60.Сікорський П. До формулювання проблеми понять «компетентність» і «компетентність». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 6. С. 7-15.
- 61.Соловйова Т.В. Розвиток екологічної свідомості через традиції та обряди. *Освіта і суспільство*. 2019. № 7. С. 26-31.
- 62.Стащенко К.П. Етнокультурна компетентність як основа екологічної поведінки. *Науковий часопис*. 2020. № 6. С. 28-34.
- 63.Ткаченко Л.М. Традиції українського фольклору в екологічному вихованні. *Педагогічна освіта*. 2021. № 11. С. 34-40.
- 64.Хомяк О.П. Формування екологічної культури через використання етнічних матеріалів. *Науковий журнал «Екологія і освіта»*. 2020. № 6. С. 23-29.
- 65.Черненко О.В. Етнокультурний підхід у формуванні екологічної поведінки. *Освіта і сучасність*. 2019. № 3. С. 45-50.
- 66.Чухліб О.Ю. Етнопедагогічні засади формування екологічної культури молодших школярів. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2018. № 9. С. 28-35.
- 67.Шевченко Н.О. Використання етнічних традицій в екологічному вихованні молодших школярів. *Початкова школа*. 2017. № 8. С. 56-60.

68. Шевченко Т.І. Українська етнокультура як засіб формування екологічного мислення. *Вісник освіти*. 2021. № 10. С. 19-25.
69. Юрченко Л.В. Виховання екологічної культури у молодших школярів із використанням українського фольклору. *Початкова школа*. 2016. № 7. С. 12-18.
70. Яковенко В.В. Використання народних традицій у формуванні екологічної поведінки дітей. *Освіта України*. 2020. № 8. С. 31-37.